

הכנס המדעי ה-18
מחקר, עיון ויצירה באורנים – תשע"ז

שייכות, זהות והנצחה

יו"ר: ענת ישראלי

"משפחות יקרות": תרבות ההנצחה**"Dear Families": Memorial culture**

"חרושת הזיכרון וההנצחה בישראל" המיוצרת עבור המשפחות השכולות (איגרות, בולים, חותמות ומתנות), והאופנים השונים של יצירת משמעות באמצעותה, נבחנו בעבודת המחקר מבוססת יצירה במסגרת לימודי לתואר שני M.Ed. שכתרתה "משפחות יקרות" (2016). הבחינה נעשתה על-ידי יצירת חרושת זיכרון אלטרנטיבית החושפת, מאירה ומבקשת לדון בחרושת הזיכרון והשכול בישראל. חוקרים רבים נוטים על-פי-רוב להדגיש את ממד ההבניה, ואת ממד המניפולציה והשימוש האינטרסנטי שהשלטון והאליטות עושים בעבר, בהנצחה ובזיכרון, לצורכי הלגיטימציה של מעמדם בהווה וכדי להבטיח את המשכיותו בעתיד. נקודות המוצא לעבודתי היו משפטים שציטטתי מתוך האיגרות שמקבלות המשפחות השכולות ממשרד הביטחון בכל יום זיכרון. מדובר במערכת מסרים חד-צדדית ללא ציפייה לתגובה. יצרתי בסטודיו תגובה בדמות חרושת אלטרנטיבית - חרושת זיכרון אישית הכוללת עבודות וידאו, גלויות, חותמות, ומתנות בייצור אישי.

המתח שבין מרחב השכול הלאומי לאישי העסיק חוקרים רבים לאורך השנים. בעבודה זאת בחרתי להעמיק לתוכו באמצעות חקירת "פס הייצור" של תרבות ההנצחה, במיוחד זה הממוען אל המשפחות השכולות. בעבודה חקרתי את השיח הרטורי, המולטי-מודלי (רב-אופני) של השכול ואת המפגש שלי כיתומת צה"ל עם תוצריו. מחקר רב-אופני של מצגים לשוניים, דימויים חזותיים, חפצים, טקסים ציבוריים, גישות עיצוביות, אופני ההתקבלות של המוצר - כל אותם האופנים אשר נותנים משמעות ויוצרים שיח באמצעות עיצוב המוצר, המרחב או האירוע. כמחקר מבוסס יצירה, מחקרי התבסס על ההתנסויות בסטודיו (יצירה, התבוננות, רפלקציה, ביקורת). הסטודיו הוא המקום ממנו נובעים הבעיות, השאלות והנושאים למחקר. מהסטודיו מסתעף המחקר למתודות מחקריות שונות - מחקר פרשני ומחקר ביקורתי.

במהלך המחקר יצרתי בסטודיו הבניה אלטרנטיבית אשר מייצרת אלטרנטיבה לחרושת הממסדית. ההבניה שלי עוסקת בארבע הבניות אלטרנטיביות לתוך חרושת השכול אשר משולבות זו בזו אך נבדלות באופן הפעולה שלהן על המשתמש: הבניה לשונית (רטוריקה), הבניה טקסטית, הבניה חפצית והבניה גופנית.

בעבודתי אני מבקשת להתבונן מחדש על הציבורי, מנקודת מבט של האישי - של האדם השכול. גדלתי כ"יקירת העם כולו", וכשהייתי ילדה האמנתי לכך. היום, לאחר תהליך התבגרות, אני מבינה את הכזב, את המניפולציה ואת הניכוס של האבל שלי. לכן, באמצעות טקטיקות שונות בסטודיו, אני מבקשת לחשוף את הרטוריקה הלאומית ולהוריד לה את המסכות.

מילות מפתח: הנצחה, הבניה, שכול, לאומי, אישי

Noam Tamir, Nurit Gur-Yaish & Hadas Wiseman

חוויות מעברי הדירה התכופים של "ילדי חיל האוויר" בילדות ובהתבגרות
בראי שייכות וסוגיות זהות

Frequent Moves of "Air Force Children" in Childhood and Adolescence:
A Perspective on Identity and Belonging

מעברים גיאוגרפיים בתקופת הילדות וההתבגרות, הקשורים בשינוי מקום עבודתם של ההורים, ובפרט במשפחות של אנשי צבא, נמצאו כאירועים שעלולים להיות מורכבים ומלחיצים עבור ילדים ומתבגרים. מעברים מרובים נמצאו כגורמים לקושי בהסתגלות חברתית ופסיכולוגית בקרב ילדים, מה שעלול להקשות על גיבוש תפיסתם העצמית, בפרט בקרב מתבגרים. מחקרים רבים בתחומי החינוך והפסיכולוגיה עוסקים בהשלכות של מעברי דירה על חוויית שייכות וסוגיות זהות שונות, ובכלל זה של מעברי דירה של ילדים ומתבגרים להורים שהם אנשי צבא. יחד עם זאת, מעטים המחקרים שעוסקים בחווייתם של ילדים ומתבגרים להורים המשרתים בצבא ההגנה לישראל, ובחיל האוויר בפרט. מחקר זה התמקד בחווייתם של 'ילדי חיל האוויר' - ילדים למשפחות בהן האבות שירתו כטייסים בצבא קבע, שירות שהיה כרוך לעתים קרובות במעברים בין בסיסים בילדות ובהתבגרות.

מטרת המחקר הייתה לבחון את החוויה של מעברי הדירה התכופים של 'ילדי חיל האוויר' בהקשר של תחושת שייכות, יחסים בין-אישיים וסוגיות זהות, על סמך זיכרונותיהם ותפישותיהם בבגרות המוקדמת. לצורך המחקר רואיינו ארבעה גברים וארבע נשים בגילאים 25-40. שיטת המחקר הינה נרטיבית-איכותנית, והמחקר התבסס על ראיונות עומק הבנויים מסיפור חיים ומריאיון חצי מובנה.

ממצאי הניתוח האיכותני הצביעו על חוויית ילדות חיובית בבסיסים, כמקומות שמעניקים ביטחון וחופש, אל מול חוויה של בדידות בהתבגרות, נוכח מחסור בחברה שהתמעטה ואף נעדרה לחלוטין בבסיסים בשלב זה. ממצא מרכזי שעלה מהמחקר הוא יכולת הסתגלות טובה של הילדים במקומות השונים אליהם עברו, ובכלל זה השתלבות במערכות החינוך השונות, תפקוד כתלמידים בבתי הספר ויצירת קשרים חברתיים. לצד זאת, עלה קושי בהשגת תחושת שייכות בעקבות המעברים התכופים, ובמיוחד נוכח מעברים בין סביבות המגורים השונות זו מזו מבחינה תרבותית, מעברים בגיל ההתבגרות והחוסר שבהשתייכות לקבוצה חברתית קבועה ורציפה. נמצא כי דמות האב נתפסה כדומיננטית, והמשפחה ראתה במעברים התכופים נגזרת טבעית של הקריירה הצבאית והייתה נכונה לקיימם על אף המחירים שגבתה ממנה. בנוסף, נמצא שלא התקיים שיח רגשי במשפחה סביב נושא המעברים, וקולם של 'ילדי חיל האוויר' נעדר באינטראקציות שתוארו עם ההורים. ממצא נוסף שעלה הוא שבשירות הצבאי, כשלב התבגרותי חשוב בחייהם של 'ילדי חיל האוויר', האפשרות לאקספלורציה ולהשגת נפרדות ועצמאות מההורים הייתה מוגבלת. ביחס לבגרות המוקדמת, נמצאו יכולות תפקוד והסתגלות גבוהות של כלל המרואיינים לשינויים ומעברים בתחומי החיים השונים.

השלכות המחקר חשובות בהיבט המשפחתי, החינוכי והטיפולי. הבנה של המשמעויות וההשלכות של מעברים תכופים על ילדים ומתבגרים תוכל לסייע בזיהוי קשיים הכרוכים בהם, ובתכנון אסטרטגיות התערבות מתאימות להתמודדות, שתכלולנה תקשורת משפחתית פתוחה, מודעות במסגרות החינוכיות, ושימת דגש על טיפוח הצרכים ההתפתחותיים הרלוונטיים לשלבים השונים בילדות ובהתבגרות.

מילות מפתח: הסתגלות, שייכות, התבגרות, זהות, מעברים.

מקום הסמארטפונים בחיי הסטודנטים באורנים

The Impact of Smartphones on Students' Lives at Oranim

צעירים בכל העולם משתמשים בטלפונים חכמים (סמארטפון) שימוש תדיר. השימוש בטלפון החכם הפך לחלק בלתי נפרד מחיי האדם. המחקר אודות השימוש בטלפון באקדמיה עדיין בראשיתו. עם זאת, כבר מנשבות רוחות שונות לגבי יתרונותיו וחסרונותיו של השימוש בטלפון בחיים האקדמיים של הסטודנט. יש הסוברים כי קיים פוטנציאל גדול בטלפון החכם, היכול להפוך אותו לכלי עזר משמעותי. לעומתם, יש המתריעים על ההשלכות השליליות של השימוש בו במהלך השיעור, שכן הוא גורם להסחת דעת מתכני השיעור ופוגע בביצועים האקדמיים.

כחברות סגל ההוראה באורנים אנו נתקלות מדי יום בתופעה של שימוש בטלפונים חכמים במהלך השיעורים. ישנן דרכי התמודדות שונות עם סוגיית השימוש בטלפונים בשיעורים שלא לצורך למידה. על מנת לגבש עמדה בנושא ולהבין את התופעה לעומק, בחרנו לערוך מחקר בנושא ולבחון כיצד הסטודנטים תופסים את השימוש בטלפונים חכמים במהלך השיעור שלא לצורך למידה.

כדי לבצע את המחקר שלחנו דואר אלקטרוני לסטודנטים מחוגים שונים ומשנתונים שונים ובו קישור לשאלון אינטרנטי. השאלון כלל שאלות כמו מהו מקומו של הסמארטפון בחיך, מהי דעתך על שימוש בסמארטפונים בזמן השיעור, באיזו תדירות אתה משתמש בסמארטפון בזמן השיעור, מהי לדעתך צריכה להיות מדיניות המכללה בנושא, ועוד שאלות מקיפות המאפשרות להבין את עמדותיהם של הסטודנטים בנושא. על השאלון ענו 100 סטודנטים, מתוכם 90% נשים. מרביתם נולדו בישראל (91%) ושפת האם שלהם היא עברית (93%). גילם הממוצע הוא 24.

מן הממצאים עולה כי רוב הסטודנטים משתמשים בטלפון החכם בין פעמיים לשלוש בשיעור (40%), רבע מהם משתמשים בו חמש פעמים בשיעור ורק 15% לא משתמשים בו כלל. התשובות נותחו בניתוח סטטיסטי ותוכן על-פי קידוד לקטגוריות ולתמות מרכזיות. הממצאים המרכזיים מראים כי הטלפון החכם תופס מקום חשוב ומרכזי בחיי הסטודנטים. הם משתמשים בו לצרכים רבים ושונים כמו הודעות, יומן, שליחת מיילים, גלישה באינטרנט, שיעור, טלפון ועוד.

דעותיהם של הסטודנטים לגבי שימוש בטלפון חכם בזמן השיעור שלא לצורך למידה מתחלקות לשלוש תפיסות שונות. יש החושבים שיש לאסור שימוש בטלפון חכם בזמן השיעור שכן זו התנהגות לא מכבדת ומסיחה את הדעת, אך זו דעת המיעוט. הדעה השנייה והרווחת היא מורכבת ומכירה בכך ששימוש בטלפון חכם שלא לצרכי השיעור מפריע, איננו מכבד ומסיח את הדעת אך זו אחריות הסטודנטים ויש להשאיר את ההחלטה בנושא בידיהם. הדעה השלישית טוענת כי שימוש בטלפון חכם בזמן שיעור עוזר להתרכז ומהווה הפוגה מרעננת מהשיעור, מקשר עם העולם ומרגיע. הסטודנטים מודים שהם מכורים ואינם מסוגלים להיפרד מהטלפון אפילו בזמן השיעור. הסטודנטים מודעים היטב ליתרונות ולחסרונות של השימוש במכשיר ורובם חושבים שמדיניות המכללה לא צריכה לאסור שימוש במהלך השיעורים שכן מדובר בסטודנטים בוגרים, אך יחד עם זאת, יש להנחיל נורמות התנהגותיות מכבדות ושימוש מתון במכשיר במהלך שיעורים.

מילות מפתח: סמארטפונים בשיעור, מדיניות מכללה, שימוש שלא לצרכי שיעור.

זהות ותחושת שייכות מול הדרה בקרב הסטודנטים להשכלה גבוהה

Identity and Sense of Belonging versus Exclusion
among Students in Higher Education

תחושת שייכות של הפרט מוגדרת בספרות המחקרית כצורך דו-ממדי - הן אישי והן חברתי. מחד, מדובר במידת הרגשתו של האדם לגבי היותו מקובל, מכובד, מוכל ונתמך בסביבתו החברתית, ומאידך - ברצונו להשתייך ולהיות חלק מקבוצה, לאהוב ולהיות נאהב. המחקר הנוכחי בחן האם קיימת תחושת שייכות למוסד הלימודי בקרב הסטודנטים להשכלה גבוהה, ואם כן, מהם הגורמים המסבירים אותה: גורמי רקע אישיים ואקדמיים וכן התנהלות המכללה כקהילה הדוגלת ברב-תרבותיות.

המחקר נערך בגישה הכמותית-מתאמית. המדגם כלל 424 סטודנטים הלומדים באחת המכללות בצפון הארץ. הנתונים נאספו באמצעות שאלוני סקר אשר חולקו בכיתות. מבחינת הרקע החברתי-אתני, המדגם כלל סטודנטים אשר הציגו את עצמם כנציגי הקבוצות התרבותיות הבאות: יהודים ותיקים - ספרדים, אשכנזים, אשכנזים-ספרדים; יהודים עולים - עולי ברית המועצות ועולי אתיופיה; ערבים - מוסלמים ונוצרים; דרוזים. מבחינת הרקע הדתי, בכל קבוצה תרבותית נמצאו סטודנטים חילוניים, מסורתיים ודתיים. מבחינת הרקע הסוציו-אקונומי, כשליש מהסטודנטים באו ממשפחות משכילות, והשאר הם בני דור ראשון להשכלה גבוהה.

ממצאי המחקר מצביעים על מספר תנאים הדרושים להבניית תחושת שייכות למכללה בקרב הסטודנטים: (1) צמצום ומניעת חוויות של הדרה על רקע מוצא תרבותי או דתי. מבחינה זו, נמצא קשר שלילי מובהק בין חוויות של הדרה אצל הסטודנטים על רקע זהותם התרבותית, האתנית או הדתית לבין תחושת שייכות למכללה; (2) עידוד והעמקת יחסי גומלין בין סטודנטים ממגזרים שונים. על אף הדמיון בין הלומדים ביחסם החיובי אל ערכי הדמוקרטיה והרב-תרבותיות, נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות תרבותיות שונות ביחסי הגומלין בין נציגיהן; ו-(3) התנהלות המכללה כקהילה הדוגלת ברב-תרבותיות.

נמצאה הטרוגניות רבה בין הסטודנטים בעמדותיהם כלפי התנהלות המכללה כקהילה. רוב הסטודנטים העריכו לטובה את המפגשים הבין-תרבותיים במכללה. הסטודנטים מקבוצות המיעוט העריכו את מאמצי המכללה להעניק מענה לייחודיותם התרבותית והחברתית ולאפשר תהליכים קומוניקטיביים בין נציגי המגזרים השונים. עם זאת, דווקא הסטודנטים מקבוצות הרוב הדומיננטי נמצאו במחקר חווים אפליה מתקנת כהעצמת מגזרים מסוימים על חשבון מגזרים אחרים וכפוגעת בגישה השוויונית וברוחותם הנפשית.

לאור ממצאי המחקר ניתן להסיק כי קהילת המכללה מהווה מיקרוקוסמוס של החברה הישראלית וסוג של מעבדה תרבותית, אשר מתרחשים בה תהליכים חברתיים עוצמתיים. אוכלוסיית הסטודנטים המגוונת מצפה למענים התואמים את ייחודיותה התרבותית, הדתית והסוציו-אקונומית ברוח של חינוך לרב-תרבותיות, וזו מבנה את תחושת השייכות למכללה בהתאם לתחושות הסטודנטים בחווייתם המכללתית. עם זאת, נראה כי לעתים העצמת הקבוצות המודרות מביאה לתחושות קשות בקרב הקבוצות הדומיננטיות, אשר חשות כי הן מאבדות את כוחן ויחד עם זאת - את הרצון להשתלב ולהשתייך למכללה.

מילות מפתח: תחושת שייכות, זהות, רב-תרבותיות, הדרה, השכלה גבוהה.